ANDALIB "YUSUF VA ZULAYHO" DOSTONINING QO'LYOZMA MANBALARI VA TOSHBOSMA NASHR: QIYOSIY-MATNIY TAHLIL

Xo`janazarov Ulug`bek Urol o`g`li
Qarshi davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Andalib "Yusuf va Zulayho" dostonining O'zbekiston FA Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan № 360 va № 5176 raqamli qo'lyozma manbalari hamda 1915 yildagi toshbosma nashri matnshunoslik mezonlari asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Qo'lyozmalar orasidagi matniy tafovutlar, toshbosma nashrida yuz bergan o'zgarishlar — baytlarning tushirib qoldirilishi, so'z almashtirishlar — ilmiy jihatdan izohlangan. Tadqiqot asosida № 360 qo'lyozmaning asosiy birlamchi manba sifatida ahamiyati asoslanadi va dostonning kelgusidagi ilmiy-tanqidiy nashrini yaratishda qaysi manbaga tayanish zarurligi belgilanadi.

Kalit so'zlar: Andalib, qo'lyozma, toshbosma, matnshunoslik, № 360, № 5176, matniy tahlil, birlamchi manba, ilmiy-tanqidiy matn, variantlar.

Аннотация. В данной статье рукописные источники дастана Андалиба «Юсуф и Зулейха», хранящиеся в Институте востоковедения Академии наук Узбекистана под инв. № 360 и № 5176, а также литографическое издание 1915 года подвергаются сравнительному текстологическому анализу. Научно обоснованы текстовые различия между рукописями, изменения в литографическом издании — пропуск байтов, замена слов. На основе исследования аргументируется значимость рукописи № 360 как основного первичного источника и определяется, на какой источник следует опираться при создании будущего научно-критического издания дастана.

Ключевые слова: Андалиб, рукопись, литография, текстология, № 360, № 5176, текстовый анализ, первичный источник, научно-критический текст, варианты.

Abstract. This article presents a comparative textological analysis of manuscript

sources of Andalib's dastan 'Yusuf and Zulayha' — inv. No. 360 and No. 5176, stored at the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Uzbekistan — and the 1915 lithographic edition. Textual differences between the manuscripts and changes in the lithographic edition — omitted verses, word substitutions — are scientifically explained. Based on the research, the significance of manuscript No. 360 as the main primary source is substantiated and the source to rely upon in creating a future scholarly-critical edition of the dastan is determined.

Keywords: Andalib, manuscript, lithography, textology, No. 360, No. 5176, textual analysis, primary source, scholarly-critical text, variants.

Matnshunoslik — adabiy asarlarning qo'lyozma va bosma manbalari asosida matnni to'g'ri o'qish, qayta tiklash va ilmiy nashrga tayyorlash bilan shug'ullanadigan filologiya sohasining muhim tarmog'idir. D.S. Lixachevning ta'rifiga ko'ra: "Matnshunoslikning asosiy vazifasi muallif matnini iloji boricha to'g'ri tiklash va uning ilmiy talqinini amalga oshirishdir."[1]O'zbek matnshunosligida N. Jabborov va D. Jumayevalar bu yo'nalishda muhim ilmiy ishlar amalga oshirgan.

Andalib "Yusuf va Zulayho" dostonining birlamchi manbalari masalasi o'zbek matnshunosligida alohida o'rin egallaydi. Bu dostonning O'zbekiston FA Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan ikki qo'lyozma nusxasi va 1915 yildagi toshbosma nashri[2] hozirga qadar to'liq qiyosiy-matniy jihatdan tadqiq etilmagan. Maqolada aynan shu bo'shliqni to'ldirish va ilmiy-tanqidiy nashr uchun asosiy manbani belgilash maqsad qilib qo'yilgan.

1. Qo'lyozma manbalar tavsifi va qiyosi. O'zFA Sharqshunoslik institutida Andalib dostonining ikki qo'lyozma nusxasi saqlanadi.

Birinchi qo'lyozma (inv. № 360). Bu qo'lyozma 153 varaqdan iborat. XVIII asrda ko'chirilgan bo'lib, nastalik xatida yozilgan. Qo'lyozmaning saqlanish holati

1

yaxshi: sarlavha sahifasi, asosiy matn va izohlar to'liq. Yozuv aniq va ravon. Qofiya va vazn belgilari saqlanib qolgan. Kotib matnni diqqat va mas'uliyat bilan ko'chirgan — bu varaqma-varaq tekshirish orqali aniqlangan.

Ikkinchi qo'lyozma (inv. № 5176). Bu qo'lyozma 154 varaqdan iborat. Jumayevaning tadqiqotiga ko'ra, bu nusxa birinchisidan ko'chirilgan bo'lib, ayrim so'zlar va misralarda farqlar mavjud. Bu farqlar ikki xil xarakterga ega: birinchisi, kotib xatolari (harflar tushirib qoldirilishi, so'zlar o'rin almashishi); ikkinchisi, ongli o'zgartirishlar (sinonim so'zlar qo'yilishi, ba'zi iboralarning almashtirilishi).

Ikkala qo'lyozmaning vazniy tahlili shuni ko'rsatadiki, № 360 nusxada misralar vazni aniqroq saqlanib qolgan. Masalan, dostonning muqaddima qismidagi bir misrani ko'ramiz:

№ 360: "Keldi qoshimg'a mani bir shahsuvor,"

№ 5176: "Keldi oldimg'a mani bir shahsuvor,"

Bu farqda "qoshimg'a" (yonim/oldimga) o'rniga "oldimg'a" so'zi qo'yilgan. Mazmun jihatidan farq yo'q, ammo muallif niyatini aniqlashtirish uchun № 360 nusxadagi variant afzal, chunki "qoshimg'a" so'zi she'rning umumiy uslubi va qahramonning muomala madaniyatiga ko'proq mos keladi.

Bundan tashqari, qo'lyozmalar o'rtasidagi matniy farqlarni quyidagicha tasniflash mumkin: leksik farqlar (sinonim so'zlar almashtirilishi) — 23 o'rin; vazn farqlari (misrada hece soni o'zgarishi) — 7 o'rin; mazmuniy farqlar (iboraning o'zgarishi) — 4 o'rin; tushirib qoldirilgan misralar — 3 o'rin. Bu ma'lumotlar № 360 qo'lyozmaning birlamchi manba sifatidagi ustunligini raqamlar orqali asoslaydi

2. Toshbosma nashrining matniy tadqiqi. 1915 yilda Toshkentda "Aziya" litografiyasida nashr etilgan toshbosma nashri dostonni keng o'quvchilar ommasiga yetkazgan birinchi bosmaxona nashri hisoblanadi. Nashr 153 betdan iborat bo'lib, nastalik xatida chop etilgan.

Toshbosma nashrini № 360 qo'lyozma bilan qiyoslash jarayonida bir qator matniy o'zgarishlar aniqlandi. Bu o'zgarishlarni uch guruhga bo'lish mumkin.

Birinchi guruh — baytlarning tushirib qoldirilishi. Qiyosiy tahlil jarayonida toshbosmada qo'lyozmaga nisbatan 11 bayt kam ekanligi aniqlangan. Tushirib qoldirilgan baytlarning asosiy qismi dostonning lirik parchalari — g'azal va muxammaslar — dan iborat. Bu holat toshbosma nashri hajmni qisqartirish maqsadida tayyorlangani bilan izohlanishi mumkin. Masalan, Yusufning chohga tashlanishi epizodida qo'lyozmada to'rtta band keladi, toshbosmada esa ikkitasi tushirib qoldirilgan. Tushirib qoldirilgan bandlardan biri:

Ey ota, sening firoqingda ko'ngul,

Yondi o't bo'lub, bo'ldi kul.

Mening hijron o'tida kuygan dilim,

Bu bandning tushirib qoldirilishi Yusufning otasiga bo'lgan sog'inch hislarini kamroq ko'rsatadi va dostonning emotsional ta'sir kuchini susaytiradi. Bu esa toshbosma nashrini ilmiy-tanqidiy matn uchun asosiy manba sifatida ishlatib bo'lmasligini ko'rsatadi.

Ikkinchi guruh — so'z almashtirishlar. Toshbosmada 34 o'rinda qo'lyozma matni bilan leksik farq aniqlangan. Bu farqlarning aksariyati sinonim so'zlar almashtirilishidan iborat. Masalan:

Qo'lyozma (№ 360): "Ko'nglim bag'rim qonga to'ldi"

Toshbosma: "Ko'nglim yuragim qonga to'ldi"

Bu misolda "bag'rim" (jigar, ya'ni ichki a'zo) o'rniga "yuragim" (yurak) so'zi qo'llanilgan. Mazmuniy jihatdan farq kichik, ammo muallif uslubi nuqtai nazaridan muhim: "bag'rim" so'zi o'zbek she'riyatida azob-uqubatning aniq ifodasi sifatida an'anaviy qo'llaniladi, "yuragim" esa yanada zamonaviy va ommabop so'z. Bu toshbosma muharriri ongli ravishda zamonaviy o'quvchiga moslashtirishga harakat qilganini ko'rsatadi.

Uchinchi guruh — nasriy qismlarning qisqartirilishi. Toshbosmada asarning nasriy bayonlari ham qisqartirilgan. Qo'lyozmada o'rtacha 4-5 jumladan iborat nasriy parchalar toshbosmada 2-3 jumlaga tushirilgan. Bu holat ommabop nashr tayyorlashda xarakterli — toshbosma nashriyotlari hajm tejalishiga ko'proq e'tibor bergan.

3. Asosiy manba masalasi. Yuqoridagi qiyosiy tahlil asosida Andalib dostonining ilmiy-tanqidiy matnini yaratishda asosiy manba sifatida № 360 qo'lyozmaga tayanish to'g'ri degan xulosaga kelish mumkin. Bunga quyidagi asoslar bor:

Birinchi asos — matnning to'liqligi. № 360 qo'lyozmada barcha baytlar, nasriy qismlar va lirik parchalar to'liq saqlanib qolgan. Toshbosmada esa 11 bayt va bir qancha nasriy parchalar tushirib qoldirilgan.

Ikkinchi asos — vazniy aniqlik. № 360 qo'lyozmada she'riy misralar vazni aniqroq saqlanib qolgan. Ayrim so'z almashtirishlar yuz bergan o'rinlarda ham vazniy to'g'rilik № 360 da ustun.

Uchinchi asos — uslubiy xususiyat. № 360 da muallif uslubiga xos arabiy-forsiy iboralar va o'zbek xalq tili elementlarining nisbati to'g'ri saqlangan. Toshbosmada ba'zi arabiy-forsiy iboralar zamonaviy so'zlarga almashtirilgan.

To'rtinchi asos — ko'chirish vaqti. № 360 qo'lyozma XVIII asrda — Andalib hayotidan unchalik uzoq bo'lmagan vaqtda — ko'chirilgan. Bu uning muallif niyatiga yaqinligini ta'minlaydi. Toshbosma nashr esa ikki asr o'tgach tayyorlangan bo'lib, bu jarayonda bir qator o'zgartirishlar yuz bergan.

Shunday qilib, Andalib dostonining ilmiy-tanqidiy matnini yaratishda № 360 qo'lyozma asosiy manba sifatida belgilanishi, № 5176 qo'lyozma va toshbosma esa qo'shimcha taqqoslama manba sifatida foydalanilishi ilmiy jihatdan asosli va to'g'ridir.

XULOSA

Andalib "Yusuf va Zulayho" dostonining qo'lyozma manbalari va toshbosma nashrining qiyosiy-matniy tadqiqi quyidagi muhim xulosalarga olib keldi:

1. № 360 va № 5176 qo'lyozmalar o'rtasida 37 o'rinda matniy farq mavjud bo'lib, bu farqlarning aksariyati leksik xarakterdadir. № 360 qo'lyozma vazniy aniqlik va uslubiy xususiyat jihatidan ustun turadi.

2. 1915 yildagi toshbosma nashrida qo'lyozma matni bilan taqqoslaganda 11 bayt tushirib qoldirilgan, 34 o'rinda so'z almashtirilgan va nasriy qismlar qisqartirilgan.

3. Ilmiy-tanqidiy matn yaratishda № 360 qo'lyozma asosiy manba sifatida belgilanishi kerak; toshbosma nashr va № 5176 qo'lyozma esa qo'shimcha taqqoslama manba sifatida foydalanilishi maqsadga muvofiq.

4. Ushbu tadqiqot Andalib dostonining to'liq ilmiy-tanqidiy nashrini yaratish uchun muhim matnshunoslik asosi bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Andalib N. Yusufu Zulayhoyи turkiy. O'zFA SHI. Qo'lyozma inv. № 360.
2. Andalib N. Yusufu Zulayhoyи turkiy. O'zFA SHI. Qo'lyozma inv. № 5176.
3. Andalib N. Yusufu Zulayhoyи turkiy. Toshbosma. – Toshkent: "Aziya" litografiyasi, 1915.
4. Jabborov N. O'zbek matnshunosligining dolzarb muammolari. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2016.
5. Jabborov N. Og'ahiy va uning tarjimalari. – Toshkent: Fan, 2005.
6. Jumayeva D. "Yusuf va Zulayho" turkumidagi dostonlarning qiyosiy-matniy tadqiqi. PhD dissertatsiya. – Toshkent, 2020.
7. Lixachev D.S. Tekstologiya na materiale russkoy literatury X-XVII vekov. – SPb.: Aleteyya, 2001.
8. O'zFA SHI. Sharq qo'lyozmalari to'plami. VII jild. – Toshkent: Fan, 1972.